

Zoeken naar de wetenschapsfilosofie van kwalitatief onderzoek

Reactie op Bosch' *Wetenschapsfilosofie voor kwalitatief onderzoek*

*Fijje de Boer**

Ik kan me helemaal vinden in de titel die Jeroen van Andel geeft aan zijn recensie van het boek van Reinoud Bosch, *Wetenschapsfilosofie voor kwalitatief onderzoek*. Het boek is inderdaad een zeer informatieve en tegelijk beknopte inleiding in wetenschapsfilosofische achtergronden van kwalitatief onderzoek. Het boek is ambitieus, omdat Bosch met een eigen fundament komt voor kwalitatief onderzoek. Van Andel is lovend in zijn recensie met als enige kritische kanttekening dat de invalshoek van het boek onduidelijk blijft: is het een filosofisch werk, een toelichting op achtergronden van kwalitatief onderzoek of een anthologie? Dat laatste is het boek van Bosch volgens mij zeker niet, terwijl het tweede van toepassing lijkt. Hoewel ook ik Bosch' boek met rode oortjes heb gelezen, zijn er zeker meer kanttekeningen bij te plaatsen dan die ene van Van Andel. Ik noem er hier drie.

1. Een 'existentieel zijn' als fundament van kwalitatief onderzoek

Het doel van Bosch' boek is een alternatief te bieden voor recente en veelgebruikte Nederlandse publicaties over wetenschapsfilosofie, die veelal uitgaan van de natuurwetenschappen (Bosch, 2012: 9). Ik kan me goed in dat doel vinden. In zijn uitwerking van dat alternatief komt Bosch al snel bij de kern van zijn nieuwe fundament voor kwalitatief onderzoek in de paragraaf 'Wat is waarheid?' (Bosch, 2012: 12-16). Bij Bosch vormen niet de 'antieke Grieken' het vertrekpunt voor een omschrijving van 'weten' of 'kennis', maar is het eerder Heidegger, een twintigste-eeuwse filosoof (Bosch, 2012: 14). Het 'zijn' (of Zijn) biedt uitgangspunten om kennis te verwerven, om te weten te komen of iets 'is' of 'niet is'. Het is een specifiek, aantrekkelijk, maar tegelijkertijd beperkt en vaag uitgangspunt voor een wetenschapsfilosofische basis van kwalitatief onderzoek. Ook lijkt het geen rol te spelen in de weergave van kwalitatieve benaderingen, die Bosch in zijn laatste hoofdstuk bespreekt.

Het is jammer dat Bosch zijn uitgangspunt van 'weten' of 'kennis' niet verder toelicht en vergelijkt met bestaande kennis daarover binnen de traditie van kwalitatief onderzoek. Zo kan een fenomenologisch georiënteerde kwalitatieve onderzoeker zich afvragen waarom Bosch het 'existentiële zijn' van Heidegger als basis neemt en niet het 'transcendentele zijn' ofwel de 'geleefde ervaring' van Husserl, de leraar van Heidegger. In dat geval is de kwalitatieve onderzoeker op zoek naar 'het ontdekken van het geleefde moment van het "nu", nog voordat het in taal wordt uitgedrukt of in woorden weergegeven' (Van Manen, 2011: 48). Ofwel: in

* Dr. Fijje de Boer is als wetenschappelijk docent verbonden aan de afdeling Metamedica van het VUmc. E-mail: fi.deboer@vumc.nl.

kwalitatief onderzoek gaat het om de subjectief beleefde ervaringen tot uitdrukking komend in ons denken, spreken en handelen van elke dag. De onderzoeker is op zoek naar dat wat wij als het ware ‘automatisch’ doen en elke dag weer op een (iets) andere wijze.

Door voor een ‘existentieel zijn’ te kiezen ziet Bosch er ook van af ons automatisch handelen, denken en spreken in de context te plaatsen van of met een ander of binnen een situatie. Betekenis ontstaat niet enkel in ‘zijn’, maar ook in ‘ik & jij & wij & jullie & deze situatie’. Betekenis is evenzeer gedeeld begrijpen en elkaar verstaan in een gedeelde taal in gezamenlijk handelen. In onze situaties leven we probleemloos of automatisch samen en begrijpen we elkaar zonder dat we voortdurend bezig hoeven te zijn om alles in taal en handelen aan elkaar te verduidelijken. Er lijken automatisch onderliggende structuren aanwezig te zijn, die dat spreken en handelen reguleren. Alleen bij ‘verstoringen’ – bijvoorbeeld iemand zegt niets als we de telefoon opnemen – worden we ons (even) bewust van de onderliggende regels en/of structuren, die ons dagelijks leven regelen. Volgens mij zijn wij in kwalitatief onderzoek juist op zoek naar die kennis, naar dat weten: wij spreken, doen en handelen automatisch, maar tegelijkertijd heeft dat spreken, doen en handelen een betekenis die wij niet voortdurend uitwisselen, maar die wel onderliggend en onuitspreekbaar aanwezig is.

Mijn belangrijkste bezwaar tegen Bosch’ uitgangspunt van ‘zijn’ is dat het een interactief, intersubjectief en situationeel element mist. En die elementen vormen zeker een fundament van kwalitatief onderzoek, daarvoor hoeven we alleen maar te verwijzen naar het symbolisch interactionisme, waarop de *grounded theory approach* onder meer gestoeld is (Wester, 1995: 25-38), en/of naar de sociaal fenomenologische benadering van Schutz (1967), die ten grondslag ligt aan de etnomethodologie.

2. *Te oppervlakkige opsomming van kwalitatieve onderzoeksbenaderingen*

Een tweede kanttekening bij Bosch’ boek betreft zijn presentatie van benaderingen van kwalitatief onderzoek in hoofdstuk 5. Hij geeft in dit hoofdstuk vijftien kwalitatieve onderzoeksbenaderingen weer zonder enige nadere toelichting. Dat wil zeggen, hij geeft niet aan of hij een bepaalde logica hanteert in de volgorde van zijn bespreking van de benaderingen, bijvoorbeeld passend bij de tradities in de wetenschapsfilosofie, die hij in hoofdstuk 4 behandelt. Ook worden de benaderingen op een ongelijkwaardige wijze weergegeven: sommige geeft Bosch uitgebreid weer, zoals de *grounded theory approach*, andere komen er met maximaal vier (intuïtieve benadering) of zes zinnen (*case study*-onderzoek) bekaaid af. Daardoor komt de kwalitatieve aard, en de daarmee samenhangende specifieke onderzoeksopzet van een kwalitatieve onderzoeksbenadering, volstrekt onvoldoende tot zijn recht. De achtergrond hiervan lijkt te zijn dat Bosch in dit hoofdstuk toewerkt naar een gemene deler van al deze kwalitatieve onderzoeksbenaderingen, die ligt in de toepassing van de principes van (constante) vergelijking en categorisatie, analytische inductie en theoretische sensitiviteit in de uitvoering van onderzoek. Zie hiervoor ook Boeije (2005: 62-80). Daarbij maakt Bosch niet duidelijk hoe deze drie elementen bij deze benaderingen worden toegepast en hoe dat mogelijk per benadering kan verschillen.

Tijdens het samenstellen van het boek *Benaderingen in kwalitatief onderzoek* (2011) was het voor Smaling en mij een hele puzzel om uiteindelijk tot een indeling in drie delen te komen, waarbij we uiteindelijk als indelingscriterium kozen de wijze van bespreken door de auteur van een bepaalde benadering. Andere indelingspogingen, zoals naar wetenschapsfilosofische achtergrond, leden schipbreuk vanwege het overstijgende karakter van sommige benaderingen. Bosch had op z'n minst in zijn hoofdstuk over benaderingen van kwalitatief onderzoek kunnen aangeven dat sommige benaderingen meer aansluiten bij de traditie van de hermeneutiek (fenomenologie, etnomethodologie en narratief onderzoek) en andere meer bij een traditie van kritisch realisme (etnografie) of pragmatisme (gefundeerde theorie en kwalitatief survey).

3. *Integrated methods-onderzoek*

Een laatste opmerking betreft de *integrated methods*-benadering die Bosch op de laatste pagina van zijn boek schetst (Bosch, 2012: 79). Als voorbeeld verwijst hij in het essay 'De rationale achter de opbouw van het boek *Wetenschapsfilosofie voor kwalitatief onderzoek*' naar zijn eigen proefschrift, en wellicht zijn er andere proefschriften, bijvoorbeeld historisch vergelijkende studies, die op eenzelfde aanpak zijn gestoeld. Ik loop hieronder de stappen van zijn benadering kort door. Stap 1 van zijn benadering ('Baken het onderzoeksonderwerp zo goed mogelijk af van de context') is duidelijk; dit lijkt me te gelden voor elk onderzoek dat een wetenschapper start.

Stap 2 ('Onderzoek met welke vooronderstellingen aan het onderzoek wordt begonnen') vat ik op als het weergeven van het type design van de studie in de onderzoeksopzet. Ook dan moet je als het ware je vooronderstellingen – vanuit welke blik ga je te werk in je onderzoek – uitschrijven en verantwoorden. Ook dit is helder.

Vanaf stap 3 ('Selecteer of ontwikkel empirische gegevens en theoretische beweringen (...) vergelijken') begint de benadering van Bosch vaag voor mij te worden; er is sprake van een voortdurende herhaling van 'termen', waarbij concrete verwijzingen missen. Ik ga ervan uit dat tijdens stap 3 data van verschillende aard worden verzameld ('selecteer of ontwikkel empirische gegevens en theoretische beweringen op basis van het onderzoeksonderwerp'). Daaraan voegt Bosch toe: 'en oordelen van relevantie, plausibiliteit en accuratesse'. Bedoelt hij hiermee dat er *naar* 'oordelen' (of visies) moet worden gezocht buiten de empirische gegevens of theoretische beweringen om, of gaat de onderzoeker *zelf* oordelen eraan toevoegen op basis van relevantie en plausibiliteit? Waar 'accuratesse' in dit verband op slaat, is voor mij onduidelijk. Het laatste deel van stap 3 'en categoriseer zulke gegevens en beweringen (...) vergelijken' begrijp ik dan wel weer.

In stap 4 ('Onderscheid of ontwikkel kwalitatieve en kwantitatieve verbanden (...) verwijderen') probeer je tot een synthese of overzicht van je gegevens te komen; dat is helder.

In stap 5 stelt Bosch voor om dat resultaat te 'testen'. Hij geeft niet weer wat hij onder 'testen' verstaat – bedoelt hij dat in kwalitatieve of in kwantitatieve zin, of beide? – en hoe je aan die andere beschikbare empirische gegevens en theoretische beweringen komt. Hoe selecteer je die? Hoe onderscheiden die zich van de

empirische gegevens en theoretische beweringen die je voor je eigen onderzoek hebt geselecteerd?

Het wordt duidelijk dat in Bosch' benadering (constante) vergelijking, inductie, theoretische sensitiviteit en plausibiliteit belangrijke elementen zijn, maar hoe zijn *integrated methods*-benadering afwijkt van een *grounded theory approach* of zelfs van een etnografisch onderzoek wordt mij niet duidelijk. Is het enkel omdat ook van statistisch materiaal gebruik wordt gemaakt en/of van theoretische beweringen? Geldt dat ook al niet voor een historisch-vergelijkende benadering? Bestaat daarvoor nog geen methodologie? Daarnaast ben ik ook nieuwsgierig naar wat Bosch onder 'theoretische beweringen' verstaat en hoe deze vergeleken worden met empirische gegevens. Dreigt niet het gevaar van het vergelijken van 'appels' met 'peren' of het ontstaan van een hiërarchie op basis van informatierijkheid of abstractieniveau versus trivialiteit en pure beschrijving?

Bosch heeft inderdaad, zoals Van Andel aangeeft, een ambitieus en informatief boek geschreven, dat inderdaad te dun is. Hij confronteert zijn wetenschapsfilosofisch fundament onvoldoende met bestaande fundamenten van kwalitatief onderzoek, zijn weergave van benaderingen van kwalitatief onderzoek is willekeurig en zijn *integrated methods*-benadering ontbeert een concrete uitwerking en vergelijking met bestaande kwalitatieve onderzoeksdesigns.

Literatuur

- Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek: denken en doen*. Amsterdam: Boom Onderwijs.
- Boer, F. de & Smaling, A. (red.) (2011). *Benaderingen in kwalitatief onderzoek*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Bosch, R. (2012). *Wetenschapsfilosofie voor kwalitatief onderzoek*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Manen, M. van (2011). Fenomenologie: een kwalitatieve benadering met een verscheidenheid aan tradities. In F. de Boer & A. Smaling (red.), *Benaderingen in kwalitatief onderzoek* (pp. 47-55). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Schutz, A. (1967). *The phenomenology of the social world*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Wester, F. (1995). *Strategieën voor kwalitatief onderzoek*. Bussum: Coutinho.